

A MAGYAROK HELYZETE VAJDASÁGBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az egyébként nyugodt, a mai Vajdaság Autonóm Tartomány területén élő népek számára is szenvedést hozott a második világháború. Jellemző volt erre a területre, hogy az egyes nemzetek nem egyenlően szenvedték meg a háborút, de a háborús cselekmények befejezését követő időszakot sem, és a második világháború Európában és a világban történő formális befejezése utáni időket sem. Az 1941–1944-es évek kárvalottjai a szerbek és zsidók voltak, míg a németek és magyarok esetében fordítva történt: a legtöbb áldozatuk 1944 októberétől, azaz a vörös hadsereg és a jugoszláv kommunisták hatalomra jutásának időszakában volt. Beszámolóinkban a vajdasági magyarok sorsával foglalkozunk, akik néhány év alatt tették meg az utat a diszkriminált kisebbségitől (Szerb Királyság idején), az államalkotó nép (Bácskában a magyar fennhatóság idején), illetve a kedvezményezett kisebbségen át (Bánátban a német megszállás alatt), az üldözött nemzeti kisebbséggig, amelynek megmaradása egy bizonyos pillanatban hajszálon múltott (újra területi különbségekkel Bácskában és Bánátban), majd egy olyan kisebbség, amelyet többségük kívánsága ellenére, integrálni kívántak az új társadalmi rendszerbe és állam kereteibe. Érdeklődésünk középpontjában a Vajdaságban élő magyarok helyzete áll 1944 októberétől a háború utáni első évekig. Ezt eseményekkel, jelenségekkel és folyamatokkal kíséreljük megmagyarázni, amelyek a tárgyalt időszak előtt történtek.

A második világháború végén Vajdaságban élő magyarok sorsa több síkban szemlélhető. Az első a magyarok és szerbek közötti nemzeti viszony, történelmi távlatból nézve. Ez mindkét népnél a nemzeti öntudat fejlődésével majd a negatív értelemben vett nacionalizmus megjelenésével kapcsolatos. Noha az egymáshoz fűződő viszony története a középkorba nyúlik vissza, mégis az utóbbi kettőszáz évben kapott nemzeti jelleget, melynek hatására az előző viszonyt — amelynek többnyire államközi, konfesszionális és osztály jellege volt — nemzeti kulcs alapján értelmezték.¹ A Habsburg Monarchia idejében a magyar elit a függetlenségért vívott küzdelemben a magyar nemesség történelmi jogaira hivatkozott. A nemzeti korszakban a magyar nemességet — amely tradicionálisan a magyar nemzetet képezte — hallgatólagosan magyar etnikumú nemzetként értették, amelybe be kellett olvasztani Magyarországon élő minden etnikai csoportot. Egyidejűleg a magyar nép széles tömegei politikai és szociális vonatkozásban jogfosztott kellett hogy maradjon. A XIX. században a — liberális dicsfény és a szociális felemelkedés lehetősége miatt — ez a koncepció megnyerte a kisebbségi népe-

¹ Još uvek upotrebljive preglede v. kod: DUŠAN J. POPOVIĆ: Srbi u Vojvodini, I–III, Novi Sad, 1990.; IOVAN RADONITCH: Histoire des Serbes de Hongrie, Paris, Barcelona, Dublin 1918.; F. ALMAŠ: Srbi i Madari, I–II. Beograd s. a.

ket, nem változtatva a szociális struktúrát: a jelentős iparosodás ellenére is Magyarország a második világháborúig megtartotta archaikus szociális felépítését. A magyar nemzet mindinkább magyar etnikumú nemzetté lett, de a beolvadókkal és karrieristákkal megújuló elit társadalmi tekintetben nem azonosította magát a magyar tömegekkel. A terv megvalósításától, az ilyen fogyatékoságok ellenére sem tagadható meg az inkluzív jelző.

Másrésztől a szerbek a középkortól jelen vannak a Vajdaságban, de államot ezen a területen kívül hoztak létre. Ez nyilvánvalóan hátrány volt, amelyet a cári előjogok nem tudtak eltörölni a magyar osztályjellegű államban. Az osztályellentétekkel párosult a vallási ellentét is, melyet a nacionalizmus időszakában a nemzeti különbségekkel magyaráztak. A szerbek nemzetállamukat Szerbiában, Koszovón sőt Macedóniában építették „történelmi jogok”-ra hivatkozva, ezzel ellentétben azokon a területeken amelyek soha nem voltak a középkori szerb állam részei (Bosznia és Hercegovina, Határvidék, Dél-Magyarország) modern, etnikai jogokra hivatkoztak, ütközve azokkal a népekkel, amelyek szintén etnikai és történelmi jogot formáltak e területre. 1918-ban a Jugoszláv állam e két elv kombinációja alapján jött létre: a történelmi, az etnikai és végezetül a háborús győzelem, valamint Franciaország azon igényének megfelelően, hogy Kelet-Európában kliens rendszert építsen ki a maga számára.

Úgy tűnt, hogy az elsősorban etnikai alapú „modernebb” nacionalizmus aratott győzelmet és meghódította Magyarország déli területeit. Ez a benyomás azonban csalóka volt: a szerb vezetők tisztában voltak azzal, hogy Vajdaság túlnyomó többségben nem szláv és nem szerb ezért a kisebbségeket nehéz lesz az új állam mellé állítani.² Különösen a magyarokra volt ez igaz, ahol az értelmiség teljes egészében megtartotta a Szent István-i állam hagyományait. A hatalom részéről a hivatalokban kizárólag a szerb nyelv használatának erőszakos és kicsinyeskedő erőltetése, az előző kormányzat minden nyomának eltüntetése, a háború előtti magyar iskolai rendszer túlméretezettségének redukálása, egyidejűleg a magyar nemzetiségű szegények mellőzése az agrárreformnál, az arányos politikai befolyás akadályozása és számos apró diszkriminatív lépés az újonnan létrejött kisebbséget nem állította az új állam mellé.³ A szerb hatalom bebizonyította, hogy nem okult elődje, a magyar hatalom példájából. Ez a konszolidáció és a nemzeti megbékélés helyett elégedetlenséghez és a helyzet kiéleződéséhez vezetett. Egyidejűleg megkönnyítette Budapest és a magyarországi nacionalista szervezetek revizionista politikájának terjedését a két háború közötti időszakban.

Nem csoda, hogy 1941. április 10-én a vajdasági magyarság többsége Magyarország pártjára állt, amikor megtámadta a széthullóban levő Jugoszláv Királyságot.⁴ Várható volt, hogy a magyar kisebbségi vezetők (akik közül többen nehezen titkolták irredentizmusukat a két háború közötti időszakban) Bácskában a magyar, Bánátban a német hatóság szolgálatába lépnek. A magyar tömegek részére, különösen Bácskában

² Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), F. 398. f. 1.; DAKA POPOVIĆ: Banat, Bačka i Baranja. Savremeni nacionalni, politički i društveni profil, Novi Sad, 1935. str. 33–37.; PETAR PEKIĆ: Povijest oslobođenja Vojvodine, Subotica, 1939. str. 29.

³ O Mađarima u Vojvodini između dva svetska rata v.: ŠANDOR MESAROS: Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929. Novi Sad, 1981.; ISTI: Mađari u Vojvodini 1929–1941. Novi Sad, 1989.; ENIKŐ SAJTI: Hungarians in the Vojvodina 1918–1947. Boulder/Colorado 2003.

⁴ ALEKSANDAR KASAŠ: Mađari u Vojvodini 1941–1946. Novi Sad, 1996. str. 25–37.

és Baranyában úgy tűnt ütött a felszabadulás órája.⁵ Ami a Bánátban élő magyarságot illeti, meg kellett elégedniük egy formálisan jól értelmezhető nemzeti kisebbségi helyzettel, abban reménykedve, hogy belátható időn belül az anyaországhoz lesz csatolva. Még ha Bánátban a „magyar csoport” helyzete papíron erősebb is volt mint a valóságban, ez mégis javulást jelentett a háború közötti időszakhoz képest.⁶ Rosszabb volt a magyarok helyzete Szerémségben, ahol igen korlátozott kulturális jogokkal rendelkeztek (nem volt anyanyelvi iskola) és a Magyarországhoz való csatolásban reménykedtek.⁷ A magyar kormány csupán kis létszámú magyar kitelepedését támogatta a háborús veszélyekkel fenyegetett boszniai területekről Bácskába, de a Szerémségből való kitelepedést nem támogatta, azt remélvén, hogy egyszer Magyarországhoz fog tartozni.⁸

A magyarok részvétele a megszálló igazgatási apparátusában és egyesek együttműködése a szerbek elüldözésében (különösen Bácska déli részén az 1942-es évi razziában),⁹ a nemzetek közötti viszony felforrósodásához vezetett. Ez lesz az egyik fő tényező a magyarok sorsának alakulásában 1944 októberében és az elkövetkező hónapokban és években. A szerb lakosság bosszújától való félelem erős tényező volt, amely a magyarságot Bácskában a magyar rezsimhez, Bánátban a németekhez kötötte. A személyes és nemzeti egzisztenciáért való aggodalom erősebb volt azoknál a zavaros reményeknél, melyeket a kommunisták kínáltak fel a szociális helyzet javítására. Így az 1944-es őszi események egy újabb „menetnek” tekinthetők a két nemzet közötti összetűzésben.

A második sík, amelyben a vajdasági magyarok sorsát szemléljük a második világháború végén, a Jugoszláv Kommunista Párt ideológiája és politikája, amely a háború után átvette a hatalmat az országban. Sem az egyik sem a másik nem volt egydimenziós és állandó. A harmincas évek közepéig a JKP — Moszkva utasításai alapján — Jugoszláviának mint „burzsoá képződménynek” a szétverésén dolgozott. A nemzetek és nemzeti kisebbségek elégedetlenségének alkalmas fegyverként kellett szolgálnia a burzsoá állam megdöntéséhez. Amikor azonban Moszkva a fasizmus elleni harcra rendezkedett be, elállt Jugoszlávia szétverésétől és jugoszláviai kirendeltsége új vonalat követett, nem mondva le a kisebbségek jogainak érvényesítéséről.¹⁰ Ez összhangban volt az internacionalizmussal, amelyért a Komintern és a soknemzetiségű Szovjetunió vezetése síkraszállt, de a JKP érdekeivel is.

A JKP az egyenlőség jelszavával indult harcba, amelyeknek azonban taktikai jellege volt. A JKP-nak azonban a kényszerűségből választott taktikája stratégiává kellett váljon, mert a kommunistaellenes erők nemzeti jegyekkel dolgoztak és a kis létszámú kommunista párt csak úgy tudta felülmúlni erejüket, ha minden nemzet és nemzeti kisebbség soraiból támogatókat gyűjt. Ha áttekintjük a párt jelszavait Jugoszlávia terü-

⁵ KASAŠ, n. d., 37–113.

⁶ SANDOR VEGH: Le système du pouvoir d'occupation dans le Banat Yougoslave 1941–1944. u: Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941–1945, Belgrade, 1963.; EKKEHARD VÖLKL: Der Westbnat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen, München 1999, passim.

⁷ VÖLKL, n. d., 76–78, 100–123.; KASAŠ, n. d., 115–123.

⁸ KASAŠ, n. d., 125–128.

⁹ ZVONIMIR GOLUBOVIĆ: Racija u južnoj Bačkoj 1942. godine, Novi Sad, 1992.

¹⁰ JANKO PLETERSKI: Nacije, Jugoslavija, revolucija, Beograd, 1985. str. 244–374.; BRANKO PETRA-NOVIĆ: Istorija Jugoslavije, I, Kraljevina Jugoslavija 1918–1941. Beograd [1988.], str. 214–254; Istorija Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985. str. 98–102., 129–175.

letén a háború idejében, láthatjuk, hogy azok minden nemzet „tisztességes” tagjaihoz szólnak. A fogadtatás nemzetenként különböző volt és attól függött, hogy az adott nemzetiség tagjai konkrétan milyen helyzetben voltak. Bácskában a háború előtti kommunisták passzivitásba vonultak vagy az 1941. évi hatalom intézkedéseinek áldozataivá váltak.¹¹ A Népfelszabadító Mozgalomhoz Szlavóniában csatlakoztak tömegesebben, ahol ehhez a feltételek megfelelőbbek voltak.¹² Vajdaságban nem volt olyan tömeges a magyarok, németek és szlovénok részvétele a Népfelszabadító Mozgalomban, amelyet a párt vezetői szerettek volna. Mint láttuk, az egyértelmű történelmi okok és a propaganda hatása vezetett oda, hogy a magyarság nagy többségben Magyarország és német szövetségese mellé állt.

A Kommunista Párt külpolitikájában és belpolitikájában arra törekedett, hogy befolyását kiterjessze. Külföld irányában ezek a Szövetségesek kormányai és a Londonban tartózkodó Jugoszláv Királyság kormánya voltak, valamint a nem kompromittálódott hazai polgári politikusok. Ez utóbbi a Népfelszabadító Mozgalom alapjai szélesítésének célját szolgálta. 1943-ban a Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanács második ülésén¹³ ugyanezt a szerepet töltötte be a nemzeti egyenjogúság hangsúlyozása, mely a nemzeti kisebbségekre is vonatkozott.

Felvetődik a kérdés, hogy a kinyilatkoztatott egyenjogúságot mennyire vették komolyan. Visszamenőlegesen tekintve a dolgokra, úgy tűnik nagyrészt igen — különösen a jugoszláv népek jogainak vonatkozásában. Így a macedónt és a montenegróit külön nemzetként ismerték el, a bosznia-hercegovinai muzulmánoknak pedig lehetőségük volt szabadon dönteni, hogy a szerb vagy horvát nemzetiséget vagy egyetlen nemzetiséget sem választanak.¹⁴ Azonban a nemzetiségi kérdésben az egyenjogúság és az egyenlőség elvének alkalmazása kapcsán a jugoszláv kommunisták megmutatták következetlenségüket a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács második ülését követően a folksdeutscherek esetében, ugyanis 1943-ban vagy 1944-ben, határozatot hoztak, hogy a háború után kitelepítik őket az országból.¹⁵ Sajnos nem ismerjük a határozat meghozatalának részleteit és a tényezőket, amelyek döntően befolyásolták a németek iránti politikát — szlovén entellektüelek, szerb nemzetiek, Moša Pijade (ahogyan egyes német források állítják), stb.

A háború alatt a Tartományi Pártbizottság minden népet felhívott a megszállók elleni harcra, hangsúlyozva, hogy a háború után csak azok a népek élvezhetnek jogokat akik a harcban részt vesznek. Ugyanakkor bosszúval fenyegette azokat, akiknek kezéhez szláv vér tapad,¹⁶ amit a nem lojális nemzeti kisebbség elleni fenyegetésként lehetett értelmezni. Tény, hogy a partizán mozgalom vezetése már 1944-ben gondolkodott

¹¹ KASAŠ, n. d., 68., 72–73.

¹² KASAŠ, n. d., 184–185.

¹³ BRANKO PETRANOVIĆ: Istorija Jugoslavije 1918–1988. II, Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945, Beograd, 1988. str. 284.

¹⁴ SREČKO M. DŽAJA: Die politische Realität des Jugoslawismus (1918–1991). Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas, München, 2002, str. 75–132., 210–261.

¹⁵ BOŽO REPE: »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni, u: Dušan Nećak (ur.), »Nemci« na Slovenskem 1941–1955, Ljubljana, 1998. str. 147.

¹⁶ Slobodna Vojvodina, 10. IV 1944.; Isto, 5.VI 1944.; Isto, 12. VIII 1944.; Lj. Vasilčić, PK KPJ za Vojvodinu 1941–1945. godine, Novi Sad, 1971. str. 122., 240–244., 335–336.; J. POPOV: Glavni narodno-oslobodilački odbor (GNOO) Vojvodine 1943–1945. godine, Novi Sad, Sremski Karlovci 1977. str. 6.

azon, hogy a kiélezett nemzetiségi viszonyok rendezése céljából és a háború folytatásához¹⁷ a tartomány gazdasági erejének hasznosítása érdekében Vajdaságot katonai igazgatás alá helyezi, ami azt bizonyítja, nem hitte, hogy megnyeri a kisebbségi lakosságot, azaz, az internacionalista deklarációk ellenére arra készült, hogy hatalmának alapját a szláv lakosság támogatására alapozza.¹⁸

Ez a világhossá vált a gyakorlatban is, amikor 1944 októberében a német és a magyar csapatok és igazgatás kivonult Bácskából és Bánátból. Az új hatalom első napjaiban a német és magyar lakosság tömeges gyilkosságnak, kínzásnak, letartóztatásnak, erőszakolásnak és fosztogatásnak volt kitéve. Noha a terror a partizánok ellenségei és vélt ellenségei ellen irányult, az adott körülmények között egyértelműen kisebbségellenes jegyei voltak. Ez látható a Népvédelmi Osztály által meggyilkoltak számából. A 9668 meggyilkolt személyből, 6763 német származású, 1776 magyar, míg 1129 egyéb nemzetiségű volt.¹⁹ Az áldozatok számában az új hatalom szerinti „bűnösök” egyértelmű hierarchiája tükröződik, amelyet hamarosan szavakban is kifejeztek.

Kérdés, hogy az igen egyértelmű, „bűnösök” sorrendjét előre kitervelték-e — mint ahogyan egyes szerzők állítják²⁰ — vagy spontán bosszú volt ahogyan mások állítják.²¹ Nem bátoríthatunk kategorikus választ adni erre, noha Aleksandar Kasaš, adatai alapján feltételezhető, hogy e kettő keveréke lehetett, ugyanis azokban az esetekben, amelyekben a gyilkosság oka ismert, ott többségben nyilaskeresztesekről, a Turáni Vadászok Magyar Kultúregyesület (Bácska-Bánát) tagjairól van szó, vagy volt hivatalnokokról és felekezetibeliekről.²² Egyértelmű, hogy előre meghatározták a kivégzendők és üldözendők csoportját, a választást pedig a helyi körülmények határozták meg.²³

Az, hogy a kivégzettek többsége egy bizonyos kategóriába tartozott, úgy értékelhető, hogy megvalósult a Népfelszabadító Mozgalomnak az „árulók” és a megszállókkal együttműködők iránti fenyegetése. Noha a megtorlást nem lehetett tagadni, erről nyilvánosan évtizedekig nem lehetett beszélni. Ez az áldozatok számára vonatkozólag, a jugoszláv népeknél is legendák kialakulásához szolgáltatott alapot. Gyakorlatilag minden nemzet és nemzeti kisebbség eltúlozta a háborús és a háború utáni emberáldozatok számát, s ez alól a magyarok sem képeztek kivételt. Ennek több oka volt. Egyrészt, hogy a háború után az új hatalom a nyilvánosság előtt felnagyította a háború áldozatainak számát. Ez számítási manipuláció volt a Németországtól követelhető minél

¹⁷ KASAŠ, n. d., 158.

¹⁸ GOJKO MALOVIĆ: *Vojna uprava u Banatu 1944–1945. godine* (magistarski rad u rukopisu), Beograd, 1979. str. 47., 66., 80., Prilog III.

¹⁹ MICHAEL PORTMANN: *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*, Wien, 2008. str. 230.

²⁰ Up. npr. HANS SONNLEITNER: *Aktion Intelligenzija in Karlsdorf. Tatsachen und Hintergründe. Reflexion zur Sinnfrage über Mord und Tod. Gedenkschrift 1944–1984 über die Ermordung von 36 Karlsdorfern*, München, 1986.

²¹ PORTMANN, n. d., 267.; VÖLKL, n. d., 187.

²² KASAŠ, n. d., 160–174. Neki podaci o ubijenim folksdojčerima ukazuju da ubijanje nije bilo sasvim neselektivno: ljudi su ubijani na osnovu „sagrešenja” ili onoga što je viđeno kao takvo, na osnovu denuncijacija ili zbog posedovanja oružja i delova vojne opreme. (Up. Sonnleitner, n.d., 119, 133, *Himatbuch der Stadt Weißkirchen im Banat, Salzburg*, 1980. str. 241.) Neki su, kako to često biva u sličnim situacijama, ubijeni zabunom. (*Heimatbuch der Stadtweißkirchen*, 243.)

²³ Po Mihaelu Portmanu, na pojedinim mestima vlasti su pokušavale da spreče pljačku, nasilja i samovoljna hapšenja. (PORTMANN, n. d., 268.)

nagyobb kártérítés érdekében.²⁴ Az 1,7 millió áldozat megszensteleníthetetlen szám volt, melyben kételkedni sem volt szabad.²⁵ Mivel sem az áldozatok számát sem a nemzetiségi hovatartozását nem állapították meg, így „szabad teret” adott minden nemzetnek, hogy veszteségeiket eltúlozzák.²⁶ Ez meg is történt — természetesen nem azokban a publikációkban amelyek Jugoszláviában jelentek meg.

Mi az oka e felnagyításnak a magyarok esetében? A magyarság körében ez az ok a rémület volt, amit a tömeges kivégzések és megtorlások váltottak ki a szemtanúkból. A rémület szűkíti a tudatot, és lehetlenné teszi a pontos megfigyelést, a kortársak számára a terror nagyobb méretűnek tűnik, mint amilyen az valójában volt. A híresztelések tovább növelik a számokat. A dokumentumok hiánya és a nem megbízható emlékezet jó alapot szolgáltatnak a legendák kialakulásához. Másrészt viszont sokkal tisztességtelenebb okai is vannak annak, hogy felnagyítják az áldozatok számát. A nacionalista gyűlölet, amelyet a tömeggyilkosságok mindig felszítanak, így a tömeges szenvedés a propaganda céljaira használható. A propaganda megteheti, hogy az ellenséget csupán befeketíti, de azt is, hogy az ellenség (felnagyított) bűncselekményeire rámutatva elfedje vagy legalább is kisebbítse a saját nemzettársai által elkövetett bűncselekményeket.²⁷ Ily módon a saját nemzet az agresszorból és bűnösből áldozattá válik. Tekintettel arra, hogy Magyarország elveszítette a háborút (amelyben megtámadta Jugoszláviát és nem fordítva) a nem kielégítően megállapított tények a nemzeti politikusoknak és publicistáknak jó alapot szolgáltattak a magyar érdekek védelmére a győztes szövetségesek előtt és a jugoszláv hatalom előtt is, amelynek pozícióit hosszú távon gyengítette a saját bűnének tudata — a történelem ítélete előtt is.

Tehát, hány magyar áldozat volt a Vajdaságban 1944 őszén? Láttuk milyen adatokat szolgáltatott a Népvédelmi Osztály. Azonban felvetődik a kérdés, hogy mennyire pontosak a Népvédelmi Osztály adatai az áldozatok számát illetően? Feltételezhető, hogy ez a szervezet nem jegyzett fel minden általa likvidált személyt, valamint az is, hogy más alakulatok is gyilkoltak. Ahhoz, hogy teljes számot kapjunk a magyar áldozatokról, ehhez a számhoz hozzá kell adni a gyűjtőtáborokban elhunyt személyek számát is. Mint mindig, ha Jugoszláviában a háború és háború utáni időszak emberáldozatainak számáról van szó, drasztikus az eltérés. Aleksandar Kasaš, aki e témakörrel foglalkozott a hozzáférhető de nem teljes levéltári anyagok alapján úgy véli, a magyar

²⁴ Referat o pitanju reparacija Odseka za pripremu mirovne konferencije, 23. jun 1945. (AJ, F. 54. f. 44.)

²⁵ Taj broj je u javnost lansirao lično Tito u maju 1945, učinivši u startu nemogućom svaku sumnju u njegovu verodostojnost. (VLADIMIR ŽERJAVIĆ: Population Losses in Yugoslavia 1941–1945. Zagreb, 1997. str. 55.) Saveznicima je serviran jedva nešto umanjeni broj od 1 685 000 mrtvih. (Mémorandum du Gouvernement de la Yougoslavie démocratique fédérative au sujet des demandes de réparations yougoslaves à l'Allemagne, str. 2 (AJ, F. 54. f. 44.) Iznos *demografskih* gubitaka nastalih usled rata koji su predstavljani kao fakti;ki gubici, je izračunao tadašnji student matematike Vladeta Vučković. (ŽERJAVIĆ, n. d., 55.)

²⁶ Pokušaji iz 1946. i 1964. nisu dali očekivane rezultate. (ŽERJAVIĆ, 55., 67–69.)

²⁷ To je na kraju utisak koji bude dela kao što je knjiga Tibora Čereša: on dođuše nije porekao zločine mađarskih vlasti za vreme „Racije” u Šajkaškoj i Novom Sadu, ali je nekritičkim preuzimanjem mnogo preuveličanog broja mađarskih žrtava komunističkog terora na kraju Drugog svetskog rata praktično učinio žrtve „Racije” neznatnima u odnosu na stradanje Mađara. (Up. TIBOR ČEREŠ: Krvna osveta u Bačkoj. Zagreb, 1992. Vreme i mesto objavljivanja prevoda, čak i bez predgovora, jasno govore o višekratnoj upotrebljivosti autorovih tvrdnji.)

áldozatok száma 5000 lehet,²⁸ Mihael Portmann, akinek szintén volt rálátása e dokumentációra a magyar áldozatok számát 2000-re becsüli.²⁹ A magyar szerzők, mint várható is volt, lényegesen nagyobb számot említene: Cseres Tibor 40 000 áldozatról beszél, Kocsis Károly és Sajti Enikő 20 000, Mészáros Sándor és Matuska Márton 15-20 000 áldozatról.³⁰ 1945-ben és 1946-ban a magyar kormánykörökben a 20 000 és 60 000 közötti számok forogtak.³¹ Ezzel ellentétben a szerb nacionalisták a maguk részéről csökkentik az áldozatok számát. Így, Jovo Pejin állítja, hogy a háború végén 600-900 „magyar háborús bűnöst” öltek meg, e minősítéssel igazolva a gyilkosságokat.³² Az igen eltérő állításokat mennyire lehet bizonyítani? A magyar források tanúk nyilatkozataira építik a számokat — melyeket az ilyen nyilatkozatokra jellemző gyengeségek terhelnek. Másrészt nem teljesek azok a dokumentumok, amelyek kétséget kizárólag bemutatnának az áldozatok valós számát. Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának Vizsgáló Bizottsága a következő adatokat találta: a magyar áldozatok száma 1944-ben 2667, 1945-ben 1126, 1946-ban 330,³³ de a vizsgált időszakban legalább 4913.³⁴ Ily módon a teljes létszám némelyest megközelíti Aleksandar Kasaš értékelését. Más szóval, az áldozatok pontos száma még ismeretlen és kérdés, ismert lesz-e valaha is. Úgy tűnik azonban, hogy az áldozatok számát nagy valószínűséggel jelentősen lefelé lehet korrigálni az előző értékeléshez viszonyítva. Ez összhangban van a háborús és háború utáni áldozatok számának korrekciójával Jugoszlávia minden nemzetiiségének vonatkozásában.³⁵

Azonban nem csupán a tömeges kivégzések sújtották a magyarságot a bácskai és bánáti hatalomváltást követően. 1944. október 17-én bevezették a Katonai Igazgatást, és másnap döntést hoztak arról, hogy kezdődjön meg a németek majd később a magyarok fogságba hurcolása.³⁶ Ez az intézkedés nem csak azokra vonatkozott, akiről feltételezhető volt, hogy valamilyen szervezet tagjaként bántalmazták a szláv lakosságot, hanem — tekintet nélkül a bűnösségre — mindenkire alkalmazták. Amíg a bácskai és bánáti németeket nem különböztették meg területi hovatartozás szerint addig a magyarokat igen. A magyar fennhatóság alá tartozó bácskai magyarság — kik közül egyeseknek a megszállókkal való együttműködés során vér tapadt a kezéhez — bűnösebbnek ítéltett mint a bánáti magyarság, akik passzív szemlélői voltak a németeket terhelő bűn-

²⁸ KASAŠ, n. d., 178.

²⁹ PORTMANN, n. d., 268.

³⁰ PORTMANN, n. d., 268–269.; Na putu ka istini, Novi Sad, 2008. str. 101.

³¹ SAJTI: Hungarians, str. 413–416.; ISTA: Odmazda protiv Madara i politika madarske vlade u periodu od 1944. do 1947. godine, u: Na putu ka istini, 106.

³² Na putu ka istini, 101.

³³ Na putu ka istini, 101.

³⁴ Na putu ka istini, 63.

³⁵ Tako su se procene broja folksdojčera koji su stradali u prvom talasu odmazde i tokom tri ipo godine logorisanja ranije kretale od 97 612 kod Johana Višta (Johann Wüsch), preko 183 000 kod Gerharta Volframa (Wolfram), 260 000 kod Vilfrida Kralerta (Willfried Krallert) do fantastičnih 395 000 kod Gotholda Rodea (Gothold Rhode). (Johann Wüsch, Vertreibung der Deutschen aus Jugoslawien, u: Josef Schmidt (ur.), Die Donauschwaben 1944–1964. Beiträge zur Zeitgeschichte, München, 1968. str. 68.) Najnovija istraživanja samih jugoslovenskih Nemaca su te brojeve svele na 8094 ubijenih i nestalih pre logorisanja i na 47 654 umrla tokom boravka u logorima — uz dakako izvesnu mogućnost korekcije na gore. (Arbeitskreis Dokumentation, Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien. Stationen eines Völkermordes. München, 1998. str. 314.)

³⁶ KASAŠ, n. d., 160.

cselekményeknek. Ez az álláspont világosan látszik a Népfelzabadító Bizottság Észak-Bánáti Körzeti Bizottságának 1944. október 30-i rendeletéből. Ebben a következőket mondják: „E mellett nem tévesztjük szem elől az egyes kisebbségek felelősségi fokát. Amíg pl. Bánátban a németek a fő bűnösök a többi kisebbség csak segített vagy passzívan szemlélt, addig Bácskában a magyarság az aki ugyanolyan felelős, ezért azonos eljárást érdemelnek mint a németek”.³⁷ Ez a megkülönböztetés hosszú ideig fennmaradt, a megtorlás első hulláma után is, amelynek idején főleg bácskai magyarokat öltek meg.³⁸ Azonban Bácska területén belül is volt különbség, így csurogi, szablyai, mozsori magyarokat, ahol a razzia a legfájóbb nyomokat hagyta maga után, kollektív háborús bűnösnek tekintették. Nyilvánvaló volt az új hatalom azon célja, hogy kielégítse a szerb lakosság bosszú iránti igényét.³⁹ Ez később is látható lesz.

A németek és magyarok fogságba hurcolásának két alapvető oka volt: az egyik e két nemzetiség „kollektív bűnössége” miatti tömeges megtorlás, a másik ok gyakorlati, a munkaerő kihasználását célozta. Ez összhangban volt azzal az általános tervvel, hogy Vajdaság gazdasági adottságait, úgy anyagi mint emberi vonatkozásban, a háború folytatására használják fel a még fel nem szabadított jugoszláv területeken. Ez volt az oka annak, hogy fogságban tartották azokat a románokat is akik ellen nem lehetett a „kollektív bűnösség” vádját emelni.⁴⁰

A németek vonatkozásában világos volt a hatalom azon célja, hogy vagyonukat megszerezzék. A magyarság esetében nem volt egyértelmű, hogy akár az elején is a hatalom szemet vetett-e vagyonukra. Tény, hogy az új rezsim első napjaiban e kisebbség néhány tagja anyagi veszteséget szenvedett, de nem világos, hogy milyen mértékben volt ez alkalmi és milyen mértékben szisztematikus rablás. A politika változásával a hatalom jelét adta annak, hogy ki szeretné javítani ezt a magyarokkal szembeni igazságtalanságot.⁴¹

A magyarokkal szemben aránylag hamar bekövetkezett az irányváltás — különösen ha figyelembe vesszük a vajdasági svábság ezt követő három és fél éves meghurcolását — de ez nem vonatkozott a megtorlással sújtott magyar kisebbség minden tagjára. Ellenkezőleg, azokkal szemben, akiket azzal vádoltak, hogy részt vettek a razziában ez hamarosan felerősödött. 1944. november 21-én a Katonai Igazgatás jelezte, hogy különbséget kell tenni a tisztességes magyarok és a másikkal között — a háborúban a szláv lakosság irányában tanúsított magatartásuk szerint és a partizán egységekhez való csatlakozás hajlandósága alapján. Elrendelték, hogy gyűjtőtáborokból engedjék ki azokat, akik nem bűnösök.⁴² Ez a folyamat a hónap végén kezdődött és december 1-én a Katonai Igazgatás parancsnoka Ivan Rukavina ezredes, rendeletet adott ki, hogy szabadon kell engedni azokat akik feltételezhetően nem követtek el bűncselekményt. Elrendelte, hogy a bűnösöket ítélezés végéig a katonai hatóságnak kell átadni, míg a

³⁷ Vojni arhiv (dalje: VA), mikrofilm Istorijiski arhiv Saveza komunista Vojvodine (dalje: IASKV), 2/654–655.

³⁸ KASAŠ, n. d., 160. Ta regionalna razlika se videla i tokom sprovođenja agrarne reforme: za razliku od Banata, u Bačkoj je jako mali broj Mađara agrarnih interesenata dobio zemlju. (KASAŠ, n. d., 197.)

³⁹ KASAŠ, n. d., 167.

⁴⁰ IAPKSKV, 2/83.

⁴¹ PORTMANN, n. d., 275.

⁴² IAPSKV 2/654–655.; MALOVIĆ, 82.

többieket önkéntesként kell mozgósítani.⁴³ Hogy az önkéntességet mennyire kellett feltételelesen értelmezni bizonyítja a további rendelkezés, miszerint a 18 és 30 év közötti férfiakat munkaalkulatókba kell mozgósítani.⁴⁴ Mivel egyidejűleg a szláv lakosság mozgósítása is megkezdődött, ezzel a magyarság bizonyosságot kapott az egyenjogúságáról oly módon amelyből vélhetően nem kért.

Ezzel a korszakalkotó fordulattal nem csitulak azok a hangok, amelyek a magyarságnak más sorsot szántak. 1944 őszétől datál Vasa Čubrilović memoranduma, amely szerint a háborús zűrzavar nyújtotta lehetőség közepette a kisebbségi kérdést kitoloncolással kell megoldani.⁴⁵ Čubrilović, aki a Ferenc Ferdinánd főherceg elleni merényletben való részvételével szerzett dicsőségét, később kiemelkedő „politikai munkás” volt. Mint ilyen, már 1937-ben szorgalmazta az albánok kitelepítését Koszovóból⁴⁶ A Sajkás környéki szerb lakosság elégedetlen volt a magyarok iránti engedékenységre miatt és már 1945 januárjában követelték száműzésüket Csurogról és Mozsorról. Ez be is következett. A magyarságot e helységekből a járeki (Bačk Jarek), szépligeti (Gajdobre), bukini, stb. gyűjtőtáborokba hurcolták, és kényszermunkára alkalmazták.⁴⁷

Ebben az időben a tartományi vezetőség élesebb álláspontja ellenkezett a jugoszláv vezetés politikájával, amely a magyar kisebbséget a kialakulóban levő szocialista rendszerbe kívánta beépíteni. Amíg a tartományi vezetés a magyarság kitoloncolását szorgalmazta — bírva az elkeseredett szerb lakosság támogatását — a jugoszláv vezetés külső nyomásra cselekedett: 1945 januárjában Jugoszláviába érkezett Rákosi Mátyás a Magyar Kommunista Párt főtitkára és követelte Titótól, hogy szűnjön meg a magyarság elleni megtorlás. A Jugoszláv kommunisták fő szövetségese a szovjet vezetés is e követelés mögött állt, mert már úgy tervezte, hogy Magyarország szocialista állam lesz. Ezért meg kellett kímélni a menekültek beáramlásától és a szomszédos országokkal szembeni feszültségektől, melyeknek szintén szocialistává kellett lenniük. Világos, hogy a jugoszláv vezetés nem tehette meg, hogy figyelmen kívül hagyja az ilyen magas helyről jövő követelést.⁴⁸

Noha a jugoszláv vezetés fordulatot ígért a magyar kisebbség iránti politikájában és noha külső nyomásra cselekedett, mégis számításba kellett vennie a szláv lakosság hangulatát, különösen a szerb lakosságét valamint a kommunisták egy részét akik még mindig a megtorlás megszállottjai voltak. Ami 1945-ben és 1946-ban történt, az taktika volt amellyel eleget kívántak tenni a szovjet külpolitikának, a JKP vezérkara irányvonalának de a nép és párttagság hangulatának is. 1945 március végén határozatot hoztak, amely szerint minden magyar hivatalnoknak és székelynek — akiket a második világháború alatt telepítettek a Bácskába — családostól ki kell települnie.⁴⁹

A megtorló intézkedésekkel párhuzamosan folyt a magyarság lassú integrálása a kiépülőben levő politikai rendszerbe. Azon dolgoztak, hogy bevonják őket a Nép-

⁴³ KASAŠ, n. d., 178–179.

⁴⁴ VA, Vojne oblasti, k. 1661, f. 1, d. 1; KASAŠ, n. d., 180.; PORTMANN, n. d., 274–275.

⁴⁵ Nedeljni telegraf, 18. i 25.IX 1996.

⁴⁶ VASA ČUBRILLOVIĆ: Iseļjavanje Arnauta, ur: Bože Čović (ur.), Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi, Zagreb, 1991, str. 106–124.

⁴⁷ KASAŠ, n. d., 182.; PORTMANN, n. d., 270–271.

⁴⁸ KASAŠ, n. d., 182.; PORTMANN, n. d., 276.

⁴⁹ PORTMANN, n. d., 272.

frontba és a Kommunista Pártba, de a magyar lakosság bizalmatlanságából eredően e próbálkozásokat is gyanakvás kísérte. Így a magyar többségű településeken a hatalmat szerbek gyakorolták, a szavazati jogot minden apróságért megvonták, stb.⁵⁰ 1945 tavaszán még nem engedtek ki minden magyart a gyűjtőtáborokból. Vélhetően 1945. májusából származik az a lista, amely szerint ekkor még 74 918 német (volksdeutscher) és 4638 magyar volt fogságban különböző helyeken. Közülük 3632-en a járeki gyűjtőtáborban, 147-en a pašičevói (Zmajevo, régebben Ókér) tiszta magyar táborban voltak.⁵¹ Ezek mindenképpen a csurogi és mosorini valamint sajkás vidéki magyarok. Mi több, magyar hatóságok adatai szerint 1946-ban még 42 székely volt kényszer munkán a bóri bányában.⁵²

A magyarsággal szembeni új magatartás bejelentése ellenére és annak dacára, hogy a németek elleni harchoz nagy számban vonták be őket a Jugoszláv Néphadseregbe,⁵³ a legmagasabb politikai körökben sem fogadták el ezt az új politikát. Ennek oka az a tény volt, hogy a forradalmi változásokat követően is fontos helyeket töltöttek be a háború előtti nacionalista polgári politikusok. Közülük a legfontosabb Sreten Vuksanović Mezőgazdasági és Betelepítésügyi miniszter, aki kisebbségellenes álláspontjaival már a két háború közötti időszakban is kitűnt.⁵⁴ Már 1945 szeptemberében elemzést küldött Milovan Djilasnak és a Külügyminisztériumnak, amelyben tiltakozik azon elmélet ellen, hogy a kisebbségek hidat képezzenek a szomszédos (szocialista) országok felé és szorgalmazta, hogy telepítsék ki a kisebbségeket a határmentéről. A németeken kívül 80 000 magyar kitelepítését szorgalmazta és kész volt területi engedményekre is ha Magyarország 200 000 vajdasági magyart befogad. Érvei között szerepelt, hogy a hamarosan sorra kerülő földreform keretében a magyarokat, mint teljes jogú állampolgárokat földhöz kell juttatni, ezáltal megtörténne a tartomány elmagyarosítása. Másik ok, hogy nem maradna elég föld a betelepülőknél. A magyarság kitelepítésével megszűnne az irredentizmus veszélye, és jó államközi kapcsolat alakulhatna ki az északi szomszédokkal. Ezt az időszakot megfelelőnek tartotta a magyaroknak a szerbek iránti büntudata miatt és ha a kitelepítés gyorsan és felesleges gorombaság nélkül lebonyolódik, akkor az egész gyorsan feledésbe merül.⁵⁵

Folytatódott a magyar kisebbség integrálása az új Jugoszlávia társadalmi, politikai rendszerébe, de nem volt zökkenőmentes. A hatalom és a szerb lakosság bizalmatlan volt, de ellenállás volt a magyarság részéről is. A magyarok részt vettek a választásokon de nem mindig szavaztak úgy, ahogyan a hatalom ezt szerette volna. A földreform idején nem vették kellően figyelembe a magyar agrárérdekeket, különösen Bácskában, amikor a szegény családoknak földet osztottak.⁵⁶

⁵⁰ KASAŠ, n. d., 191–192.

⁵¹ AJ, F 513, k. 25, III-3/139.

⁵² ŠAJTI, Odmazda, 109.

⁵³ KASAŠ, n. d., 186–189.

⁵⁴ BOGUMIL HRABAK: Sreten Vukosavljević — politički aktivista i narodni poslanik 1919–1927, u: Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, XVIII, 1996, Prijepolje 1998.; ZORAN JANJETOVIĆ: Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918–1941. u: Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova, Beograd, 2007. str. 137–138.

⁵⁵ AJ 97, 3/35; Up. i KASAŠ, n. d., 194; ŠAJTI, Hungarians, 444–454.

⁵⁶ KASAŠ, n. d., 195–197.

A hiányos integráció és nemzeti előítéletek miatt, amelyek az új helyzetben fennmaradtak és a jó szándék ellenére, hogy a magyarságot az új rezsim mellé állítsa, maga a jugoszláv vezetés sem mondott le egészen a régi stílusról. Tito táviratot küldött az 1946. július 15-i párizsi békekonferencián résztvevő jugoszláv küldöttség vezetőjének, Edvard Kardeljnek, amelyben jelezte, hogy Jugoszláviának nincs területi igénye Magyarországgal szemben, de meg kell, oldani a részleges lakosságcserét és azoknak a kitoloncolását, akik együttműködtek a megszállókkal. A Szovjet külügyminiszter Vjacslav Molotov azt tanácsolta a jugoszlávoknak, hogy tartózkodjanak a kollaboránsok kitoloncolásától, hacsak az a jugoszláv érdekek szempontjából nem lényegbevágó.⁵⁷ Azt, hogy a jugoszláv vezetés mégis szeretett volna bizonyos számú magyart eltávolítani az országból, bizonyítja az 1946. szeptember 22-én megkötött magyar–jugoszláv egyezmény. Az egyezmény értelmében 1947-től⁵⁸ három éven belül — kölcsönösen — 40 000 ember cserélne hazát. Mihael Portmann szerint ez a szám megegyezett azzal a számmal amennyi magyart és székelyt már addig kitoloncoltak Jugoszláviából.⁵⁹ Ez arra enged következtetni, hogy a Jugoszláv fél ily módon szándékozott törvényesíteni a már megtörtént kitoloncolásokat. Megjegyzi, nem ismeretes, hogy az akkor Magyarországon élő mintegy 20 000 horvát és 6000 szerb közül hányan telepedtek át Jugoszláviába. Mi azt gondoljuk, hogy a jugoszláv fél további 40 000 magyar kitelepítésére gondolt — tekintettel arra, hogy az addig kitelepített személyek nem mindegyike volt 1941-ben jugoszláv állampolgár, így a nemzetközi jog értelmében a háború alatt nem is tartózkodhattak volna Vajdaságban. Továbbá úgy gondoljuk, hogy a jugoszláv hatóság vélhetően a Magyarországon élő délszlávok hazatelepítésére gondolt, akik révén „javulna” a nemzetiségi összetétel azokon a vidékeken ahonnan a magyarok kitelepülnek. Az a tény, hogy Jugoszlávia hasonló egyezményt kötött a lengyelekkel, ukránokkal, csehekkel és szlovákokkal,⁶⁰ azt bizonyítja, hogy a kommunista hatalmak az internacionalizmusra esküdtek ugyan, de mégis nemzeti egységességre törekedtek. Mivel az említett szláv kisebbség nem „ellenséges” lakosság volt, feltételezhetjük, hogy a Magyarországgal kötött egyezményt is ilyen szélesebb értelemben vett nemzetpolitika-ként kell értelmezni. Ez megint arra utal, hogy a magyarokkal kötött egyezményben további 40 000 magyarra gondoltak, akiket a Magyarországon élő szlávokkal „cserélnek” fel.⁶¹ Magyar adatok szerint 1946-ig Jugoszláviából 84800 magyart telepítettek ki, akik közül sokan őslakosok voltak. Ez azt is jelenti, hogy a kitelepítettek és a menekültek száma kétszerese volt az I. világháború utáninak.⁶²

⁵⁷ PORTMANN, n. d., 273–274.

⁵⁸ KASAŠ, n. d., 194.; PORTMANN, n. d., 274.

⁵⁹ PORTMANN, n. d., 274.

⁶⁰ DUŠAN DRLIJAČA, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama. Od kraja XIX do polovine XX veka*, Beograd, 1985.; SLOBODAN SELINIĆ: *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955* (doktorat u rukopisu), Beograd, 2009, str. 349–367.; *Enciklopedija Jugoslavije* 3. Zagreb, 1984. str. 264. (Enciklopedija Jugoslavije govori o iseljavanju Čeha, ali ne i o sporazumu iz 1948.)

⁶¹ Verovatno je da su jugoslovenske vlasti računale da u Mađarskoj ima nešto više južnih Slovena nego što su pokazivali službeni mađarski popisi.

⁶² ŠAJTI, *Odmazda*, 109. Ista autorka u jednom drugom radu navodi da je 1950. u Mađarskoj bilo registrovano 65 877 izbeglica i prognanika iz Jugoslavije. (ŠAJTI, *Hungarians*, 434., 440.) Treba prepostaviti da je do pada broja došlo usled povratka dela emigranata u Jugoslaviju, iseljavanja u druge zemlje ili smrti.

A második világháború utáni első hónapokban és években a Vajdaság területének ilyen alapos „megtisztítása” a gyanús és megbízhatatlan elemektől nem könnyítette meg a magyar kisebbség integrálódását az új politikai és társadalmi rendszerbe. Azon könnyítések ellenére, amelyet a magyarok az oktatás és kultúra,⁶³ valamint a kisebbség jogainak törvényes védelme terén kaptak az új hatalomtól, és amelyek elképzelhetetlenek⁶⁴ voltak a háború előtti Jugoszláviában, az integráció lassan haladt. Az okokat a hatóságok — különösen alacsonyabb szinten — bizalmatlanságában és mindkét fél nacionalizmusában kell keresni: mindkettő a történelem maradványaiból táplálkozott a magyarok pedig magyarországi és részben a nyugati propagandából is. Az 1944-es megtorlás emléke semmiképp nem növelte a magyar kisebbségben az új hatalom iránti ragaszkodást. Igen korlátozottan vettek részt a politikai életben, de emiatt kevésbé is váltak áldozatául az 1948-as Tito–Sztálin szakításnak. Mégis, a második világháború után még sokáig csupán passzív maradt a magyarság lojalitása a Vajdaságban.⁶⁵

⁶³ Došlo je do otvaranja velikog broja madarskih odeljenja po školama i preparandijama, kulturnih društava i pozorišta u Subotici. (KASAŠ, n. d., 197–199.; ĐORĐE BAJIĆ: Škole i školski sistem, u: Vojvodina 1944–1954, Novi Sad, 1954. str. 320; Udruženja nacionalnih manjina, 19. novembar 1949. (AJ, 507, XVIII-k.3/1-36); O kulturno-prosvetnim pitanjima nacionalnih manjina, 5. februar 1960. (AJ, 507, XVIII-k. 2/1-16)

⁶⁴ LJUBIŠA STOJANOVIĆ: Miloš Martić, Nacionalne manjine u Jugoslaviji, Beograd, 1953. str. 64–68.; Nacionalne manjine u Narodnoj republici Srbiji [1962.] (AJ, 507, XVI-II-k. 2/1-16.)

⁶⁵ ZORAN JANJETOVIĆ: Die ungarische Minderheit in Jugoslawien 1944–1956, u: MARIANA HAUS-LEITNER (ur.), Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1941–1953, München, 2008. str. 163–164.